

NİŞANCI VE HUKUKÎ STATÜSÜ

The Legal Status of "Nisanci"

Aybars PAMİR*

ÖZET

Osmanlı Devleti'nde Divan-ı Hümayun'un doğal üyeleri arasında ve en önemlilerinden biri olan nişancı, Divan'da görüşülecek konuları önceden inceleyip bir gündem hazırlamak, Divan'da görüşülüp karara bağlanan işleri ilgililere duyurmak, Padişah fermanlarına tuğra çekmek ve toprak ve vergi hukuk kurallarını derlemek gibi çok önemli görevleri yerine getirmekteydi. Bu görevleri nedeniyle nişancıya protokolde ayrı bir yer verilmiştir. Ancak XVII. yüzyıl ve sonrasında yaşanan gelişmeler, nişancılığı önce sembolik bir duruma düşürmüştü; ardından da bu kurum kaldırılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Nişancı, Ferman, Tuğra, Divan-ı Hümayun, Bürokratik Örgüt.

* Yard. Doç. Dr. Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi, Hukuk Tarihi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi.

ABSTRACT

‘Nişancı,’ who were the most important members of the Imperial Divan in the Ottoman Empire, had some essential duties, such as screening which subjects would be discussed at the “Divan” and preparing the agenda, notifying the affected people as to which topics would be discussed and decided at Divan, making imperial monograms upon the edicts of Sultans and compiling the Land and Taxing Laws. Within these duties, nişancı had an important place in protocol. However, different kinds of experiences, which were encountered in the Seventeenth Century and after, made the nişancı almost a symbolic post. Finally, it was unavoidable to abolish it.

Keywords: Nişancı, Ottoman edicts, Imperial Monogram, Imperial Divan, Ottoman bureaucratic organization

GİRİŞ

Abbasî Devlet Teşkilâtı, bu devletin kurulmasından sonra tarih sahnesine çıkan Büyük Selçuklu, Anadolu Selçuklu, Anadolu Beylikleri ve nihayet Osmanlı devlet yapıları üzerinde büyük ölçüde etkide bulunmuştur. Şüphesiz bu yapıyı en gelişkin düzeye çıkaran Osmanlılardır. Osmanlılar, daha önceki Türk – İslâm devletlerinde görülen çeşitli divanlara ayrı ayrı yer vermek yerine, onları “Padişah Divanı” anlamına gelen “Divan-ı Hümayun” adı altında birleştirmişler ve önemli devlet memurlarını bu divanda toplamışlardır. Nişancı bu memurlar arasında en başta gelenlerden biridir. Nişancı, Divan-ı Hümayun’un bürokratik örgütünün başında yer alan kişi olup, Divan-ı Hümayun toplantılarında görüşülecek işlerin belli bir gündeme bağlanmasından, en önemli görevi sayılan Padişah fermanlarına tuğra çekmeye varıncaya kadar çok sayıda görevi yerine getirmekle ödevli kılınmıştır. Böylece nişancı Osmanlı Devlet teşkilâtının vazgeçilmez görevlilerinden biri olmuştur.

Osmanlılar bu makamı hemen hemen devletin son dönemine kadar muhafaza etmişlerdir. Ancak çeşitli etkenlerle söz konusu kurum önemini yitirmiş ve zamanla da kaldırılmıştır.

Bu önemli devlet görevlisi makalemizde Hukuk Tarihimizi ilgilendiren yönleriyle ayrıntılı bir biçimde ele alınmış ve Büyük Selçuklu Devleti ile başlayan süreçte bu makamın tarih içinde geçirdiği gelişim ortaya konmaya çalışılmıştır.

I. BÜYÜK SELÇUKLU DEVLETİ'NDE TUĞRAÎ

Büyük Selçuklu Devleti'nden başlayarak Türk – İslâm devletlerinde, Osmanlı Devleti'ndeki Nişancı'nın görevine denk görev yapan bir devlet görevlisi bulunmuştur. “Tuğra çeken” anlamında “Tuğraî”, “Tuğra-keş” veya “Münşi” adı verilen bu görevli “Tuğra ve İnşâ Divanı”nın başında yer alıyordu¹. Sözü edilen divan, adından da anlaşılacağı gibi iki daireye ayrılmaktaydı: “Tuğra Dairesi” ve “İnşa Dairesi”.

Bu dairelerden Tuğra Dairesi hükümdarın “Menşur”, “Tevkî”, “Ferman”, “Misal” gibi adlar altında çıkardığı emirnamelere O'nun işaretini (tuğrasını) çekmekle görevliydi.

İnşâ Dairesi ise devletin iç ve dış haberleşmesini idare etmek ve bu konuyla ilgili belgeleri hazırlamak ile ödevli idi.

Tuğra VE İnşâ Divanı'nın başında yer alan ve kendisine “Sahib-i Divan-ı Tuğrâ ve İnşâ” da denilen kişi, vazifesi gereği hükümdarla çok sık temasta bulunmaktaydı. Hatta vezirin hükümdara refakat edemediği kimi hallerde, bu kişinin vezirin yerine geçerek onun vazifesini yaptığı, bazen de boş kalan vezaret makamına Tuğraîlikten atamalarda bulunduğu kaynaklardan anlaşılmaktadır.²

Büyük Selçuklu Devleti'nde Tuğraînin görevlerinden biri de, Sultan ava çıktığı zaman ava onunla beraber gelerek, o sırada Vezire vekâlet

¹ Pakalın, Mehmet Zeki: Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, C. II, İstanbul, 1993, s. 697; Ortaylı, İlber: Türkiye İdare Tarihine Giriş, Ankara, 1996, s. 146.

² Köymen, M. Altay: Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi, C. III, Ankara, 1992, s. 184.

etmekti; çünkü Vezir devlet işleriyle meşgul olduğu için avda hükümdar ile birlikte bulunamaz, bu sebeple Tuğraî ona av sırasında vekâlet ederdi.³

Bu anlatılanlar Büyük Selçuklu Devleti'nde Tuğraîliğin çok önemli bir makam olduğunu göstermekte, ayrıca Büyük Selçuklular'dan sonra kurulan Türk – İslâm devletlerinde de bu kurumun devam ettirilmesini açıklayabilmektedir.

II. ANADOLU SELÇUKLU DEVLETİ'NDE TUĞRAÎ

Anadolu Selçuklu Devleti'nde de, Büyük Selçuklu devlet teşkilâtındaki yapı hemen aynen korunmuş, temelini Abbasîler'de gördüğümüz divanlara bu devletin teşkilâtında da yer verilmiştir.⁴

Anadolu Selçuklu Devleti'ndeki divanlar arasında en belli başlılarından biri Tuğra Divanı'ydı. Bu divan bütün menşur, berat ve namelerin yazıldığı ve hükümdar tuğrasının çekildiği bir devlet dairesi olarak görev yapmaktaydı. Divanın başında yer alan memura "Tuğraî" denilmekteydi. Tuğraîlerin çok iyi bir eğitim almış, ayrıca devletin resmî dilleri olan Arapça ve Farsça'yı iyi derecede bilen âlim ve edipler arasından seçilmesine özen gösterilmekteydi.⁵

Görevleri gereği hükümdara çok yakın olmaları gereken Tuğraîlerin atanmalarında Sultanların tercihinin önemli olduğu ve gene aynı sebepten Sultanların hatalı gördükleri Tuğraîleri bu makamdan hemen uzaklaştırdıkları anlaşılmaktadır. Örneğin, Anadolu Selçuklu Sultanı Alâeddin Keykubat, Celâleddin Harzemşah'ı bir savaşta yendikten sonra, çevredeki hükümdarlara gönderilmek üzere fetihname hazırlatmış; bu fetihnameyi kaleme alan Tuğraî Şemsüddin Muhammed İsfahanî metinde yer alan ve Sultan'ın hoşlanmadığı kimi ifadeler sebebiyle görevinden azledilerek, yerine Nizamüddin Mahmud Tuğraîliğe getirilmiştir.⁶ Bununla birlikte Şemsüddin Muhammed, Anadolu Selçuklu Devleti

³ Uzunçarşılı, İsmail Hakkı: Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal, Ankara, 1988, s. 43.

⁴ Taneri, Aydın: Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluş Döneminde Vezir-i Azamlık, Ankara, 1974, s. 17.

⁵ Uzunçarşılı, a.g.e., s. 97.

⁶ Uzunçarşılı, a.g.e., s. 97.

tarihinde Nureddin Tuğraî ile birlikte görev yapmış en ünlü tuğraîlerden kabul edilmektedir.⁷

III. ANADOLU BEYLİKLERİ DÖNEMİ'NDE TUĞRAÎ

Bilindiği gibi, Anadolu Selçuklu Devleti'nin parçalanmasından sonra Anadolu'da çeşitli beylikler ortaya çıkmış, bu beylikler Osmanlı Devleti kurulup güçlenene kadar Anadolu'nun siyasî yaşamına uzun süre egemen olmuşlardır. Bu beylikler devlet teşkilâtı bakımından kendilerine Anadolu Selçuklu Devleti'ni örnek almışlardır. Bu sebeple Anadolu Selçuklu devlet örgütü daha küçük çapta da olsa Anadolu Beylikleri'nde devam ettirilmiştir.⁸

Aslında Anadolu Beylikleri'nin devlet teşkilâtlarına ait bilgiler son derece azdır. Bu sebeple o döneme ait bilgilere çoğunlukla Osmanlı tahrir defterleri sayesinde ulaşılabilmektedir.⁹ Genel olarak belirtmek gerekirse, beyliklerin merkezinde bir divan bulunur, bu divanın başkanına “Vezir” ya da “Sahib-i azam” denilirdi. Bu divandan başka, çeşitli işlerle uğraşan ve Selçuklular'daki gibi adlandırılan başka alt divanlar da mevcuttu.

Osmanlı Devleti'ndeki Nişancı'nın karşılığı olan memurların çeşitli beyliklerde kendi görev alanıyla ilgili değişik isimler verilmiş divanlarda çalıştığı bilinmektedir. Örneğin Karamanoğulları Beyliği'nde dördüncü vezir olarak görev yapan “Pervane” adındaki kişi, Divan-ı Has'ın emir ve kararlarının tebliği ve devlet haberleşmesinin sağlanması işleriyle uğraşır. Pervane, müsvette notlarını mühimme defterine temize geçirmek, bunları Divan-ı Has üyelerine onaylatmak ve ilgili makamlara posta ile göndermek, il ve uçlardan gelen istek ve teklifleri Divan'a getirip sunmakla da görevliydi. Bu noktada, Pervane'nin Nişancı'nın görevlerine oldukça benzer görevler üstlendiği sonucuna ulaşılabılır.¹⁰

⁷ Pakalın, a.g.e., s. 697.

⁸ Üçok, Çoşkun – Mumcu, Ahmet – Bozkurt, Gülnihâl: Türk Hukuk Tarihi, Ankara, 2006, s. 191.

⁹ Yücel, Yaşar: Anadolu Beylikleri Hakkında Araştırmalar, C.I, Ankara, 1991, s. 131.

¹⁰ Ünal, Tahsin: Karamanoğulları Tarihi, Konya, 1986, s. 266. Anadolu Beyliklerinde konu ile ilgili ayrıntılı bilgi için ayrıca bkz. Göde, Kemal: Eratnalılar, Ankara, 1994, s.

IV. OSMANLI DEVLETİ'NDE NİŞANCI

A. Genel Olarak

Osmanlı Devleti'nde Büyük Selçuklu ve Anadolu Selçuklu Devletleri'ndeki Tuğraîlik kurumuyla hemen tamamen aynı çizgide görev yapan önemli bir devlet kurumuna yer verilmiştir.¹¹ Devletin ilk zamanlarında ferman, berat ve hatta vakıflarla ilgili olarak tutulan çeşitli kayıtlarda “nişan” ve “tuğra” deyimlerine rastlanılması, “Nişancı” adı verilen bir memurun daha ilk zamanlardan itibaren devlet teşkilâtında yer aldığı ipuçlarını vermektedir. Örneğin, ilk padişahlardan Orhan Gazi ve I. Murat'ın tuğralarının varlığı ve altıncı padişah II. Murat'ın emriyle Türkçe'ye çevrilmiş olan “İbn-i Kesir Tarihi” adlı eserin Arapça metnindeki “Muvakkî” deyiminin “Nişancı” şeklinde tercüme edilmiş olması bu görüşü doğrulamaktadır.¹² Fatih Kanunnamesi'nde de “Nişancılık” kurumuna yer verilmiş, Nişancı, bu Padişah döneminden itibaren en gelişmiş biçimini almaya başlayan Divan-ı Hümayun'un hem doğal üyesi, hem de bir çeşit beyni durumuna gelmiştir. Nişancı XV. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren Divan-ı Hümayun'da belli ve kurumlaşmış bir görevi yürütmeye başlamıştır.¹³

“Tuğraî” veya “Tevkiî” adları da verilen Nişancı devlet kanunlarını iyi bilen, yeni kanunlarla eskilerini, Şer'î Hukuk kuralları ile Örfî Hukuk kurallarını toplama yetkisini haiz, Divan-ı Hümayun'da bu hususlar hakkında görüşlerinden yararlanan ve yabancı devlet hükümdarlarına yazılacak nameler ile vezirlerin menşur ve beratlarını yazan bir görevli olarak dikkat çekmiştir. Bu makama gelenler ahidname, berat, menşur, name, hüküm ve fermanların baş taraflarına padişahın imzası olan tuğrayı

143 vd.; Öden, Zerrin Günel: Karası Beyliği, Ankara 1999, s. 77 vd.; Uzunçarşılı, İsmail Hakkı: Anadolu Beylikleri, Ankara, 1988, s. 205 vd.

¹¹ Köprülü, Fuad: Bizansın Osmanlı Müesseselerine Tesiri, Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Dergisi, C.I, s. 198 vd.; Üçok – Mumcu – Bozkurt; a.g.e., s. 256.

¹² Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. İnalçık, Halil: Fatih Devri I, Ankara, 1954, s. 87 - Pakalın, a.g.e., s. 698.

¹³ Mumcu, Ahmet: Divan-ı Hümayun, Ankara, 1986, s. 47.

çekmekle de yükümlü idiler. Bu sebeple Nişancılığa “Tuğray-ı Şerif Hizmeti” adı da verilmiştir.¹⁴

Osmanlılar, daha önceki çeşitli Türk-İslâm Devletlerinde yapılanın aksine, değişik divanlar kurmak yerine bu divanların çoğunu “Divan-ı Hümayun” adı altında birleştirmişler, bu arada Nişancının başında bulunacağı bir divana da gereksinim duyulmamış, bu görevli Divan-ı Hümayun’un içine dahil edilmiştir.¹⁵ Bunda şüphesiz güçlü bir merkezîyetçiliğin rolü bulunmaktadır.

B. Nişancının Atanması ve Protokoldeki Yeri

Nişancılar XVI. yüzyıl başlarına kadar ulema sınıfı arasından ve kalemi kuvvetli kimseler içinden seçilmişlerdir. Fatih Kanunnamesi’ne göre, nişancıların Dahil Medresesi ile Sahn-ı Seman müderrislerinden tayin olmaları gerekiyordu.¹⁶ Örneğin, Arap ulemasından ünlü Cezerî’nin küçük oğlu Mehmet-i Asgar Mısır’dan Osmanlı hizmetine geldiği zaman, kaleminin gücüne dayanılarak kendisine nişancılık verilmiştir.¹⁷

Nişancının ulema sınıfı içinden seçildiği bu dönemde, söz konusu seçimi müteakip artık ulemadan sayılmama durumu dikkat çekicidir; çünkü artık bu kişi Merkez Bürokrasisi’nin şefi durumuna gelmiştir. Bu atamaya Şeyhülislâm ya da Kazaskerlerin karışması mümkün değildir; bilâkis buna bizzat padişah karar vermektedir. Gerçekten de, Osmanlı devlet sisteminde nişancıların (ve defterdarların) tayininde, onlara memuriyetlerine ait berat verilmez, Padişahın sözlü iradesiyle atama

¹⁴ Uzunçarşılı, İsmail Hakkı: Osmanlı Devleti’nin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı, Ankara, 1988, s. 214.

¹⁵ Üçok – Mumcu – Bozkurt, a.g.e., s. 254., Cin, Halil – Akyılmaz, Gül: Türk Hukuk Tarihi, Konya, 2003, s. 124 vd.

¹⁶ Halaçoğlu, Yusuf: Osmanlı Devlet Teşkilâtı ve Sosyal Yapı, Ankara, 1991, s. 17, 18. Söz konusu hükmün maddesi için bkz. Fatih Kanunnamesi, m. 15, T.C. Adliye Vekilliği, Türk Hukuk Tarihi, Belgeler, Ankara, 1935, s. 20.

¹⁷ Uzunçarşılı, Merkez ve Bahriye Teşkilâtı, s. 215.

yapılırdı; çünkü bu memurların onun özel itimadına layık olmaları gerekirdi.¹⁸

Nişancı atamalarında bir süre ulemadan atanma usulünün uygulanması, bu makama mutlaka ulemadan birini getirme endişesinden kaynaklanmamakta, bürokrasinin başına bilgili ve yetenekli birisinin getirilmesi isteği ön plâna çıkmaktadır.¹⁹

XVI. yüzyıldan itibaren ise, Divan Kalemi üyeleri arasından yetişmiş olanlardan nişancılık yapabilecek Reis ül Küttap varsa o, yoksa müderrisler nişancı yapılmıştır.²⁰

Tarihî kayıtlardan anlaşıldığı üzere nişancılar “Sancakbeyi”, “Beylerbeyi” ya da “Vezir” rütbesinde olmak üzere üç derecede atanıyorlardı. Eğer Sancakbeyi rütbesinde atanmış iseler, dereceleri başdefterdardan sonra gelmekteydi. Nitekim Fatih Kanunnamesi’nde Nişancı, Başdefterdardan sonra gelen rütbe sırasına konmuştur.²¹ Ancak bazen yetenekleri, bazen de kıdemine bakılarak Sancakbeyi rütbesindeki bir nişancının başdefterdarın üzerine çıkabildiği de görülmüştür. Örneğin II. Bayezid döneminde Nişancı olan Tâci Zade Cafer Çelebi’ye, güçlü kişiliği nedeniyle defterdardan daha yüksek bir mevki verilmiştir. Tabii bu, şahsa özel bir durumdu.²²

XVI. yüzyılın ortalarında meydana gelen ilginç bir gelişme sonucunda ise, yaşı daha büyük olan nişancının rütbesinin başdefterdardan daha yüksek olacağı kuralı yerleşmiştir. Bunda, nişancının kişiliğine gösterilen saygının önemi ön plana çıkmaktadır:

¹⁸ Konuyla ilgili güzel bir örnek, ünlü Osmanlı Vezir-i azamı Yemişçi Hasan Paşa (1601-1603) döneminden verilebilir. Vezir-i azam bir telhisinde nişancı olarak birinin atanmasını Padişaha önermiş, önerisinde adayı övmüş, sonuç olarak Sultan’ın buyruğu ile atama gerçekleşmiştir. Konu ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Mumcu, a.g.e., s. 48 – Hammer, XVIII. Asırda Osmanlı İmparatorluğu’nda Devlet Teşkilâtı ve Bâb-ı Âli, Çev. Dr. Halit İlteber, İ.Ü.H.F.D., C. VII, s. 584.

¹⁹ Mumcu, a.g.e., s. 48.

²⁰ Aydın, M. Akif: Türk Hukuk Tarihi, İstanbul, 1999, s. 141; Mumcu, a.g.e., s. 47.

²¹ Konuya ilişkin maddenin metni için bkz. Fatih Kanunnamesi, m. 7.

²² Uzunçarşılı, Merkez ve Bahriye Teşkilâtı, s. 221, 222.

Kanunî Sultan Süleyman zamanında “Koca Nişancı” lakabıyla ün kazanan ve Osmanlı kanunlarının düzenlenmesinde büyük hizmet ve emeği geçen Celal Zâde Mustafa Bey’in nişancı olduğu tarihte (1534-1556) defterdarlığa tayin edilen Nevbahar Zade, kanun gereği davet ve merasimde nişancıdan üstün olması gerekirken, evvelce kendisi Koca Nişancı’nın yanında divittarlık ettiği için, eski efendisinin üst tarafında yer almak istememiş ve “Ben dün karşısında el kavuşturup hizmet ettiğim velinimetim olan Mustafa Çelebi’ye takaddüm edemem (üstünde yer alamam), isterlerse azletsinler” diyebilmiştir. Padişaha arz edilen bu durum üzerine Sultan Süleyman durumdan gayet memnun olmuş, bundan böyle divanda nişancı ve defterdardan hangisi kıdemli ise, onun takaddüm etmesini emretmiştir. Böylece “Koca Nişancı” Defterdardan üst rütbede sayılmıştır.²³

Nişancılara bazen vezilik ve bazen Rumeli Beylerbeyliği payelerinin de verilebildiğine değinilmişti. Bu durumda Nişancının Divan-ı Hümayun’daki yeri daha da kuvvetlenmiş olmaktadır.²⁴ Bu arada, bazen Kubbealtı Vezirliği ile Nişancılığın birleştirilerek tek bir kimseye verildiği de görülmüştür.²⁵

Nişancılığın bazen de bir paye olarak verildiği görülmektedir. Meselâ Sultan I. Mahmut zamanında Toscana Dükalığı’na orta elçi olarak gönderilen “Hattî Mustafa Efendi’ye Nişancılık payesi verilmiştir.”²⁶

Nişancı, Divan-ı Hümayun bürokrasisinin şefi olarak, bu bürokrasi içinde çalışan tüm hizmetlilerin başı sayılmıştır. Merkez bürokrasisinin içinde çok önemli görevleri olan Reis ül Küttabın da şefi Nişancıydı.²⁷ Nişancının mevkii Vezir-i azamın sağında ve diğer vezirlerin de alt yanında idi.²⁸

²³ Uzunçarşılı, Merkez ve Bahriye Teşkilâtı, s. 222; Mumcu, a.g.e., s. 48.

²⁴ Mumcu, a.g.e., s. 48.

²⁵ Uzunçarşılı, Merkez ve Bahriye Teşkilâtı, s. 215.

²⁶ Pakalın, a.g.e., s. 700.

²⁷ Cin – Akyılmaz, a.g.e., s. 127; Üçok –Mumcu-Bozkurt, a.g.e., s. 258; Mumcu, a.g.e., s. 48.

²⁸ Halaçoğlu, a.g.e., s. 17.

Nişancılar çok önemli protokol kurallarına tabi idiler. Meselâ, vezir rütbesini haiz olmadıkça arz günlerinde, kanun gereğince padişahın huzuruna kabul edilebilmeleri mümkün değildi. Yalnız, vezir rütbesinde olmayan nişancıların, sadece bu makama tayin edildikleri zaman, bir defaya mahsus olmak üzere Padişahın huzuruna girip tayinlerinden dolayı teşekkürde bulunmaları gerekiyordu. Nişancıların, önceden haber vermek koşuluyla Vezir-i azamla görüşebilmeleri ise her zaman mümkündü.²⁹

Divan-ı Hümayun'daki yemeklerde Nişancının (Defterdarla birlikte) ilk dönemlerde vezirlerin sofrasında, daha sonraki dönemlerde ise Vezir-i azamın sofrasında (yine Defterdarla birlikte) yemek yediği anlaşılmaktadır. Ancak, elçi kabulü sırasında, elçinin maiyetine de yemek verilmesi gerektiğinden, Nişancı ile Defterdar için ayrı birer sofraya kurulması kanun gereğiydi. Örneğin 1820'de İngiliz Orta Elçisi'ne Divan-ı Hümayun'da ziyafet verilirken, Elçi Sadrazam'ın sofrasında, yanındaki görevlilerden beşi Nişancının sofrasında, diğer dördü ise Defterdarın sofrasında ağırlandı.³⁰

Nişancı tarafından Vezir-i âzam şerefine bir ziyafet verileceği zaman, sofraya hizmet etmek Reis ül Küttab'ın görevidir. Reis ül Küttabın Vezir-i azam için vereceği ziyafette ise, hizmet işi tezkireciler tarafından gerçekleştirilirdi.³⁰

Görüldüğü gibi, Osmanlı devlet sisteminde hemen tüm memurlara getirilen teşrifat kuralları nişancılar için de öngörülmüştür. Bu durum son derece disiplinli bir devlet yapısı ve sıkı bir merkezîyetçilik için kuşkusuz gereklidir. Nişancının tabi olduğu teşrifat kuralları, onun giymek zorunda olduğu kıyafetlere de yansımıştır. Örneğin vezir rütbesindeki bir nişancı vezir elbisesini, vezir olmayanlar ise diğer divan hocaları gibi mücevveze, sof üst, lokmalı kutni iç kaftanı giymek zorundaydı. Vezir olmayan nişancıların atlarına orta abayı ve orta raht vurulurdu.³¹

²⁹ Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Uzunçarşılı, Merkez ve Bahriye Teşkilâtı, s. 217; Mumcu, a.g.e., s. 49.

³⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz. Pakalın, a.g.e., s. 698; Uzunçarşılı, Merkez ve Bahriye Teşkilâtı, s. 223.

³¹ Pakalın, a.g.e., s. 699, 700; Uzunçarşılı, Merkez ve Bahriye Teşkilâtı, s. 227.

C. Nişancının Görevleri ve Gelirleri

Devletin klâsik dönemi'nde Nişancı Divan-ı Hümayun'un bürokratik örgütünün şefi olup, Divan Kalemi Şefi Reis ül Küttap ile Defter Emini onun emrinde sayılmaktaydı. Nişancı çalışmalarını hemen tamamen Divan-ı Hümayun'da yürütürdü. Bu nedenle de bürosu Kubbealtı'nın yanındaydı.³²

Nişancının en önemli görevi Padişah fermanlarına tuğra çekmekti.³³ Bu görevinin dışında fermanların hazırlanmasını sağlamak, çok önemli fermanları bizzat kaleme almak, yeni konulacak ya da değiştirilecek Örfî Hukuk kurallarını saptamak, Örfî Hukuk kurallarını Şer'î Hukuk ile bağdaştırmak, özellikle devlet için büyük önem arz eden Toprak ve Vergi Hukuk kurallarını derlemek, defterdarların hazırladıkları belgelerin son denetimini yapmak, merkeze gelen yakınmaları sıraya sokmak ve niteliklerine göre ayırmak da Nişancının görevleri arasındaydı. Özellikle Örfî Hukuk kurallarının hazırlanmasındaki çalışmaları dolayısıyla Nişancıya "Müfti-i Kanun" adı da verilmiştir.³⁴

Arapça ve Farsça olarak diğer İslâm devletlerinden gelen mektupları tercüme ederek padişaha sunmak da Nişancının görevlerinden sayılmaktaydı. Yavuz Sultan Selim zamanında katlolunan Alaüddevle Bey'in başı ile Mısır Sultanı'na gönderilmiş olan Elçi Hasan'ın, geri

³² Findley, Carter V.: *Bureaucratic Reform in the Ottoman Empire*, Princeton, 1980, s. 51.

³³ Nişancı bu görevini Divan-ı Hümayun'da da, kendi dairesinde de yerine getirirdi. Eğer Divan-ı Hümayun'da iş gücü fazla ise, Kubbealtı vezirlerinden en kıdemsiz olanı kendisine bu konuda yardım ederdi. Nişancı tuğra çekerken bağdaş kurardı. Ayrıntılı bilgi için bkz. Halaçoğlu, a.g.e., s. 18.

³⁴ Şeriat için müfti ne ise, örfî kanunlar için de nişancı odur. Padişahın koyduğu tüm örfî kurallar nişancının onayından geçerdi; çünkü bunların onayı, yani padişah tuğrasının çekilmesi nişancı eliyle yapılmaktaydı. Öte yandan vergi sisteminin, tımar teşkilâtının ve toprak tasarrufunun kütük defterleri niteliğindeki tahrir defterleri nişancının gözetim ve kontrolü altındaydı. Örfî Hukuk alanına ait işler çoğu kez bu defterlere kaydolunur, bu şekilde kanunların en son resmî kopyaları nişancının eli altında bulunurdu. Örfî hukuka ait sorunlarda en son geçerli kanunu bildiren makam nişancılık makamıydı. Bu sebeple kanunların toplanması işi nişancıya bırakılmıştır. Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. İnalçık, Halil: *Devlet-i Aliyye, Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar I*, İstanbul, 2009, s. 231; Heyd, Uriel; *Studies in Old Ottoman Criminal Law*, Oxford, 1973, s. 171 vd.

döndüğünde Padişah'a sunduğu Mısır Sultanı'nın mektubu, tercüme edilmesi için Nişancı'ya havale edilmiştir.³⁵

Nişancılar, padişahlara gelen mektupları tercüme ettikleri gibi, padişah mektuplarının yazılması işini de üstlenmişlerdir. Ancak bu görev XVI. yüzyıldan itibaren Reis ül Küttaplara geçmiş, nişancılar bu tarihten sonra daha çok tuğra çekme işiyle meşgul olmuşlardır.³⁶

Nişancılar 1599 (1007 H.) yılına kadar padişahla beraber bulunup rikab-ı hümayundan ayrılmazlarken, bu tarihten sonra Nişancı Okçuzade Mehmed Şah Efendi Serdar-ı Ekrem ile beraber sefere memur edilmiş (Sultan III. Mehmet döneminde), böylece artık nişancıların önemli bir görevi daha ortaya çıkmıştır.³⁷

XVI. yüzyıl sonları ve XVII. yüzyıl başlarından itibaren, Serdar-ı Ekrem seferde ise, kendisinin de onunla sefere gitmesi kanun olduğundan, kendisine İstanbul'u koruma görevi bırakılan vezire, Nişancı tarafından tuğraları çekilmiş boş ahkâm kağıtlarının gönderilmesi ve bunların vezir tarafından kullanılması gerekmiştir. Bu kağıtlar gelişigüzel kullanılamaz, özel biçimde doldurulur ve hazinede saklanırdı.³⁸

Nişancının en önemli görevlerinden biri de devlet arazi kayıtlarını ihtiva eden tahrir defterindeki kayıtlarda düzeltmeler ve değişiklikler yapmaktı. Ancak bu düzeltme ve değişikliklerin divan heyeti huzurunda

³⁵ Uzunçarşılı, Merkez ve Bahriye Teşkilâtı, s. 221.

³⁶ Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Halaçoğlu, a.g.e., s. 18; Cin – Akyılmaz, a.g.e., s. 140; Gökbilgin, Tayyib: Nişancı, İslâm Ansiklopedisi, C. IX, s. 301.

³⁷ Uzunçarşılı, Merkez ve Bahriye Teşkilâtı, s. 223.

³⁸ Nişancının bu görevi ile ilgili tarihten güzel bir örnek aşağıda sunulmuştur:
“İstanbul muhafızı İskender Paşa'ya hüküm ki; Mektup gönderip bazı ahkâm için nişanlı kağıt talep etmişsin; haliya ikiyüz adet nişanlı kağıt irsal olunup buyurdum ki, mühim ve lâzım olanlara sarfedip ve müstakil defter eyleyip, her ne yazılır ise aynıyle kayıt eyleyip, sonra suretin südde-i saadetime teslim eylesin. (Mühimme Defteri, 5, s. 612, sene 973 sonu)” Sinan Paşa'nın Sadaretinde, 1590 (998 H.) yılında Serdar için Şark seferine gönderilen beyaz tuğralı kağıtları bazı kâtipler elde ederek istedikleri gibi doldurmuşlardı. Sonradan bunlar yakalanmış üçü idam edilip, altısının da birer elleri kesilmiştir. Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Uzunçarşılı, Merkez ve Bahriye Teşkilâtı, s. 217.

yapılması gerekirdi. Ayrıca değişlikle ilgili sayfanın kenarına, o sırada hazır bulunan vezirlerin adlarının yazılması da kanundu.³⁹

Nişancı, nihayet Reis ül Küttap tarafından düşük rütbeli memurluklara yazılan menşurlarla kanunları da gözden geçirir, gerekirse üzerlerinde düzeltmeler yapardı.⁴⁰

Böylesine önemli görevleri yerine getiren ve protokolde de kendisine özel bir yer verilmiş bulunan nişancıya, devletin üst düzey bir yöneticisi olarak oldukça yüksek gelirler tahsis edilmiştir. Nişancının en önemli geliri hasıydı. XVI. Yüzyılda hasların en aşağı seviyede tutulduğu, ancak “Koca Nişancı” lakabıyla tanınan Celâl Zade ile birlikte bu gelirlerin çok artırıldığı dikkat çekmektedir.⁴¹

Nişancıların has gelirlerine örnek olacak iki belge çalışmamızda verilmiştir. 22 ve 23 Ramazan 1201 tarihli belgelerde, 1201 H. (1787 M.) yılında nişancılık makamında bulunan Hasan Efendi’ye Hazine-i Amire’den senede dört taksitle verilmek üzere has tayin edildiği belirtilmektedir. Nişancı Hasan Efendi, söz konusu yılın ilk taksitinden 89 günlük ve ikinci taksitinden de 32 günlük bir meblağı henüz alamadığını dile getirerek, bu miktarların kendisine ödenmesini talep etmektedir. Hasan Efendi’nin talep ettiği miktarlardan yola çıkarak yapılan hesapta, Nişancılık makamında bulunan bir kimseye, o günkü koşullarda yapılan yıllık ödemenin oldukça yüksek bir meblağa ulaşmakta olduğu görülebilmektedir: Yıllık 794.376 Akçe (6620 Kuruş).⁴² Söz konusu belgelerden, istenilen meblağın Haslar Kalemi’nden ödenmesi için emir ve ferman verildiği de anlaşılmaktadır.⁴³

³⁹ Halaçoğlu, a.g.e., s. 18; Uzunçarşılı, Merkez ve Bahriye Teşkilâtı, s. 224.

⁴⁰ Uzunçarşılı, Merkez ve Bahriye Teşkilâtı, s. 216.

⁴¹ Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Uzunçarşılı, Merkez ve Bahriye Teşkilâtı, s. 220.

⁴² Bu rakamlara, günlük gelir olan 2244 Akçe (18.70 Kuruş)’nin yıl hesabına göre 354 gün ile çarpılması sonucunda ulaşılmıştır.

⁴³ B.O.A., Cevdet Maliye, No: 591.

D. Nişancılık Kurumunun Kaldırılması

Nişancılar, başdeftardarlarla aynı olan mevki, rütbe ve derecelerini XVIII. yüzyıl başlarından itibaren kaybetmeye başlamışlardır. Name, berat, ahidname gibi işlerin yapılması zamanla Divan Kalemî'ne bırakılmış, ardından da bu görevler haccgân sınıfının ikinci derecedeki memurlarına verilmiştir.⁴⁴

Sözü edilen dönemde Nişancının asıl görevi olan tuğra çekme işini bile “Tuğrakeş” adlı memurların yapmaya başladıkları dikkat çekmektedir.⁴⁵ Hammer, bu son zamandaki nişancıdan söz ederken “Onun önemi elyevm devlet mührünü uygulayacak yerde Sadrazamın mührünü basmaktan ibaret olan bir şekilcilikten ibaretti” ifadesini kullanmaktadır.⁴⁶

1836 (1263 H.) yılında lağvedilen nişancılığın görevleri defter eminliğine verilmiş, bundan böyle önemli işlere ilişkin fermanlar üzerine Bab-ı âli, diğerlerine ise defter eminlerince atanan “Tuğranüvis” denilen memurlar tarafından tuğra çekilmeye başlanmıştır. 1838 (1254 H.) yılında ise, defter eminliğindeki tuğranüvislik hizmeti kaldırılmış, Bab-ı âli ile defter eminliği tuğracılığı birleştirilerek, bu hizmetin sadece Bab-ı âli’de yürütülmesi uygun görülmüştür. Böylece, her iki görev Bab-ı âli

⁴⁴ Halaçoğlu, a.g.e., s. 18. Bununla beraber nişancılar, yine eskiden olduğu gibi divan görüşmelerinde sedir üzerinde oturmaya devam etmişler ve “erkan-ı devlet” vasfını XIX. yüzyıl başlarına kadar korumuşlardır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Uzunçarşılı, Merkez ve Bahriye Teşkilâtı, s. 226.

⁴⁵ XVIII. yüzyılın sonlarına doğru, nişancının yanında “tuğrakeş” denilen bir görevliye yer verildiği anlaşılmaktadır. 1779 (1193 H.) yılında, Sadrazam Silâhtar Mehmet Paşa'nın tevcihatında nişancılık Laleli Mustafa Efendi'de, Tuğrakeşlik ise Nailî Efendi üzerinde bulunmaktaydı. Bu kayıt, tuğrakeşin nişancının yardımcısı olduğunu göstermektedir. (Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Hammer, a.g.m., s. 584). Benzer şekilde III. Mustafa hükümdar olduğu zaman (1757 (1171 H.) yılında) kanun gereğince beratların yeni hükümdar adına yenilenmesi için dönemin Sadrazamı, defter eminine buyruldu göndererek Nişancı Mustafa Paşa'ya yardımcı olmak üzere Divan-ı Hümayun hocalarından eski Tuğrakeş Emin Efendi'nin tayin olunmasını bildirmiştir. III. Mustafa dönemindeki bu uygulama geçici iken, sonradan daimî bir şekle dönüştürülmüştür. Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Uzunçarşılı, Merkez ve Bahriye Teşkilâtı, s. 223.

⁴⁶ Hammer, a.g.m., s. 581.

Tuğranüvisi olan (dahiliye kâtibi hulefasından) Hacı İbrahim Efendi'ye verilmiş ve bu kişinin maiyetine iki kâtip atanmıştır.⁴⁷

XVIII. yüzyılla birlikte nişancılığın öneminin azalmaya başlamasında, şüphesiz padişahların güçsüzleşmesi, eğitim sistemindeki ve atama ilkelerindeki yozlaşmalar ile Divan-ı Hümayun'un silikleşmesinin de rolünün bulunduğu söylenmelidir. Nitekim, giderek işlevini yitiren bu kurumun yetkileri XVII. yüzyılın sonlarına doğru Vezir-i azama ve onun divanı olan İkinci Divanı'na geçmiştir. Bu gelişim sonucunda, Vezir-i azamın buyruklarına tuğra çekme gereği olmadığı için, Nişancının İkinci Divanı'nda bulunma zorunluluğu da kalmamış, böylece Nişancılığın bir süre sonra kaldırılması kaçınılmaz olmuştur. Sözü edilen gelişmeler Paşakapısı'nın belli başlı işlerini çeviren Reis ül Küttabın değerini artıracak ve bu kişi zamanla "Hariciye Vekili" derecesine yükselecektir. Bu arada Vezir-i azamın kişisel işlerine bakan, onun özel görevlisi Kâhya Bey de İkinci Divanı'nda sivrilerek "Dahiliye Vekili" olma yolunda bir gelişim gösterecektir.⁴⁸

SONUÇ

Tarihteki Müslüman-Türk devletlerinden çeşitli alanlarda etkilenmiş olan Osmanlı Devleti, bu devletlerden aldığı kurumları en gelişkin haline getirmiştir. Osmanlıların, özellikle çeşitli divanlara gerek duymayarak onları tek bir divan halinde birleştirmiş olması dikkat çekicidir. "Divan-ı Hümayun" adıyla bilinen bu divan, tüm devlet işlerinin padişah adına görüşülüp karara bağlandığı bir kurum olarak, devletin hemen tüm önemli memurlarını içinde toplamıştır.

Divan'daki memurların en önemlilerinden biri olan Nişancı, Divan-ı Hümayun'un bürokratik yapısının başı olarak kabul edilmekteydi. Bu görevli Divan'da görüşülecek sorunları daha önceden inceleyip bir gündem hazırlamak, Divan'da görüşülüp karara bağlanan işleri ilgililere duyurmak ve düzenlemeleri uygulamaya sokmak gibi çok önemli bürokratik işleri, yardımcısı Reis ül Küttap ile birlikte yerine

⁴⁷ Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Halaçoğlu, a.g.e., s. 18.

⁴⁸ Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Üçok – Mumcu – Bozkurt, a.g.e., s. 257, 262.

getirmekteydi. Bu iki görevli merkezdeki işlerin bir uyum içerisinde yürütülmesinden sorumlu idiler.

En önemli görevi padişah fermanlarına tuğra çekmekten fermanların hazırlanmasına, yeni konulacak veya değiştirilecek Örfî Hukuk kurallarını saptamaktan Toprak ve Vergi Hukuklarını derlemeye ya da padişaha yabancı devletlerden gelen mektupları tercüme etmeye ve padişah mektuplarının yazılmasına kadar Nişancının çok sayıda önemli görevinden söz edilebilir. Bu görevleri nedeniyle Nişancıya devlet protokolünde ayrı bir yer ayrılmıştır. Nişancının mevkii daima Vezir-i azamın sağında ve diğer vezirlerin de alt yanında sayılmıştır. XVII. yüzyıl ve sonrasında nişancılara “Vezirlik” veya “Rumeli Beylerbeyliği” payelerinin de verilmesi, onların Divan-ı Hümayun’daki yerlerini güçlendirmiştir.

Ancak ne yazık ki, XVII. yüzyıl ve sonrasında devletin beyni durumundaki Divan-ı Hümayun’un yetkileri azalmaya başlayıp, bu organ giderek sembolik bir konuma gelince, Nişancının da devlet teşkilâtındaki rolü azalmıştır. Tüm gücün Divan-ı Hümayun’dan İkinci Divan’na geçmesiyle, bu divanda Vezir-i azamın buyruklarına tuğra çekme geleneği de olmadığı için, nişancılık kurumu giderek zayıflamış ve zamanla bu kuruma ihtiyaç kalmamıştır. Devletin son döneminde, Nişancının en önemli görevi olan fermanlara tuğra çekme işinin bile “Tuğrakeş” denilen görevlilere bırakılmış olması, bu kurumun devletin son yıllarında nasıl silindiğini göstermektedir. Nitekim bu kuruma 1836’da son verilmiştir.

Devletin klâsik döneminde vazgeçilmez bir devlet görevlisi olarak teşkilât içindeki yerini alan Nişancı, Hukuk Tarihi’ndeki pek çok kurum gibi, zamanı geldiğinde görevini tamamlamış ve tarihe mal olmuştur. Şüphesiz, toplum içinde meydana gelen gelişim ve değişim süreci içinde bazı kurumların ortadan kalkması, bazı kurumların da yerlerini başka kurumlara bırakması kaçınılmazdır. Bu açıdan Nişancılık tarihte kaybolmuş bir kurum olarak ele alınmalı ve değerlendirilmelidir.

KAYNAKÇA

- Aydın, M. Akif. (1999). *Türk Hukuk Tarihi*. İstanbul.
- B.O.A., *Cevdet Maliye*, No.: 591.
- Cin, Halil – Akyılmaz, Gül. (2003). *Türk Hukuk Tarihi*. Konya.
- Göde, Kemal. (1994). *Eratnalılar*. Ankara.
- Gökbilgin, Tayyib. (1940). Nişancı. *İslâm Ansiklopedisi*, C. IX. İstanbul.
- Findley, Carter V. (1980). *Bureaucratic Reform in the Ottoman Empire*. Princeton.
- Halaçoğlu, Yusuf. (1991). *Osmanlı Devlet Teşkilâtı ve Sosyal Yapı*. Ankara.
- Hammer. XVIII. Asırda Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet Teşkilâtı ve Bâb-ı Âli, Çev. Dr. Halit İlteber, İ.Ü.H.F.D., C. VII, 564-586.
- Heyd, Uriel. (1973) *Studies in Old Ottoman Criminal Law*. Oxford.
- İnalcık, Halil. (1954) *Fatih Devri I*. Ankara.
- İnalcık, Halil. (2009). *Devlet-i Aliyye, Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar I*. İstanbul.
- Köprülü, Fuad. (1931) Bizansın Osmanlı Müesseselerine Tesiri. *Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Dergisi*. C. I, 164-312.
- Köymen, M. Altay. (1992). *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, C. III. Ankara.
- Mumcu, Ahmet. (1986). *Divan-ı Hümayun*. Ankara.
- Ortaylı, İlber. (1996). *Türkiye İdare Tarihine Giriş*. Ankara.
- Öden, Zerrin Günel. (1999). *Karası Beyliği*. Ankara, 1999.
- Pakalın, Mehmet Zeki. (1993). Nişancı, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. II. İstanbul.

- Taneri, Aydın. (1974). *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluş Döneminde Vezir-i Azamlık*. Ankara.
- T.C. ADLİYE VEKİLLİĞİ. (1935). Fatih Kanunnamesi, *Türk Hukuk Tarihi, Belgeler*. Ankara.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. (1988). *Anadolu Beylikleri*, Ankara.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. (1988). *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı*, Ankara.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. (1988). *Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal*. Ankara.
- Üçok, Coşkun – Mumcu, Ahmet – Bozkurt, Gülnihâl. (2006). *Türk Hukuk Tarihi*. Ankara.
- Ünal, Tahsin. (1986). *Karamanoğulları Tarihi*. Konya.
- YÜCEL, Yaşar. (1991). *Anadolu Beylikleri Hakkında Araştırmalar*, C.I, Ankara.